

Мирослава Є. Стадник (Львівський державний
університет внутрішніх справ, Україна)

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ВОДОКОРИСТУВАННЯ*

У статті визначено зміст економічного механізму водокористування, охарактеризовано його інструменти. Також запропоновано способи вдосконалення окремих інструментів економічного механізму водокористування.

Ключові слова: економічний механізм, водокористування, природокористування, інструменти економічного механізму водокористування.

Рис. 3. Літ. 12.

Мирослава Е. Стадник (Львовский государственный
университет внутренних дел, Украина)

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ВОДОПОЛЬЗОВАНИЯ

В статье определено содержание экономического механизма водопользования, охарактеризованы его инструменты. Также предложены способы совершенствования отдельных инструментов экономического механизма водопользования.

Ключевые слова: экономический механизм, водопользование, природопользование, инструменты экономического механизма водопользования.

Myroslava Y. Stadnyk (Lviv State
Interior University, Ukraine)

ECONOMIC MECHANISM FORMATION IN WATER MANAGEMENT

The article studies the essence of the economic mechanism of water management, also describing its toolkit. The ways to improve separate instruments within the economic mechanism of water management are offered.

Keywords: economic mechanism; water management; environmental management; tools within the economic mechanism of water management.

Постановка проблеми. Споживацьке ставлення до довкілля, природних ресурсів неприпустиме за будь-яких умов. Особливо актуальною ця проблема є для сьогодення, адже необдумане нераціональне використання природних ресурсів спричинило скорочення їхніх доступних і придатних обсягів і зниження якості. У зв'язку з цим сьогодні назріла необхідність в усвідомленні суспільством важливості бережливого ставлення до нашого спільного Дому – Довкілля – та в зміні передусім характеру суспільного виробництва із споживацького на екоорієнтований.

Вичерпуваність природних ресурсів, катастрофічне їх забруднення, втрата довкіллям здатності до самовідтворення та інші чинники як ніколи підвищують актуальність проблеми адекватної плати за природні ресурси, серед яких водні ресурси відіграють провідну роль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми водоспоживання, їх раціонального використання й охорони вивчали у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: А.І. Долгодуш [9], С.І. Дорогунцов [6], Р. Г. Дубас [5], Н.Е. Ковшун [7], К.Ф. Коценко [6], Л.В. Левковська [7], В.О. Мандрик [8],

* статтю підготовлено на основі доповіді на XII-му міжнародному науковому семінарі «Сучасні проблеми інформатики в управлінні, економіці, освіті та екології» (1–5 липня 2013 р., оз. Світязь – Київ).

О.М. Маценко [9], Л.Г. Мельник [10], У.П. Новак [8], К.І. Рижова [7], О.Е. Рубель [11], М.А. Хвесик [6], М.К. Шапочка [10], А.В. Яцик [12] та інші.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Попри значні напрацювання в окресленій сфері, ефективність наявного економічного механізму водокористування залишається низькою, вдосконалення потребують і притаманний йому інструментарій.

Мета дослідження. Узагальнення й окреслення способів удосконалення інструментів економічного механізму водокористування.

Основні результати дослідження. Вода – один із найважливіших чинників, який визначає розміщення продуктивних сил, є засобом виробництва. Зростання водоспоживання за незмінних ресурсів річкового стоку створює реальну загрозу виникнення дефіциту прісної води. Деякі спеціалісти вважають, що через кілька десятиліть вода буде не дешевшим товаром, ніж нафта [6, 215].

Настав час зміни моделі виробництва та споживання води настільки, щоб кожна особа, підприємець, держава не мали права користуватись водними чи іншими природними ресурсами, якщо не заплатили за це відповідну ціну, яка б забезпечила їх відтворення. Йдеться про створення належного економічного механізму водокористування, який би забезпечував такі умови для суб'єктів господарювання, за яких їм було б вигідним досягнення екологічних цілей. При цьому важливою умовою ефективного функціонування економічного механізму водокористування є його поєднання з адміністративно-правовими методами управління.

Економічний механізм – це сукупність економічних структур, інститутів, форм і методів господарювання, за допомогою яких реалізуються чинні в конкретних умовах економічні закони, здійснюється погодження й корегування суспільних, групових і приватних інтересів [10, 458].

Економічний механізм водокористування є невід'ємною ланкою економічного механізму природокористування, який, у свою чергу, є елементом економічного механізму національної економіки. Виділяють три типи економічного механізму природокористування: м'який або «наздоганяючий», стимулюючий, жорсткий або «підкоряючий» [5]. М'який або «наздоганяючий» економічний механізм природокористування має ліберальний характер і притаманний техногенному типу розвитку економіки. Другий тип економічного механізму природокористування, що базується на ринкових інструментах, стимулює розробку нових екологічнобезпечних технологій, більш ощадливе використання природних ресурсів і сприяє відтворенню довкілля. Третій – жорсткий або «підкоряючий» – сповільнює й обмежує розвиток окремих галузей, комплексів, підприємств шляхом реалізації жорсткої податкової, кредитної, штрафної та правової політик.

Важливе значення для реалізації намічених природоохоронних заходів мають фінансово-інвестиційні та бюджетні механізми управління. Загальнонаціональні екологічні витрати США і Франції становлять приблизно 3% валового національного продукту [6]. В Україні у 2011 р. ці витрати становили лише 1,4%.

Економічний механізм використання водних ресурсів «передбачає застосування ефективної системи платежів водокористування, реалізацію рентного

податку та створення умов для самофінансування й функціонування підприємств та організацій водного господарства» [7, 246].

Варто виділити такі мотиваційні важелі забезпечення раціонального використання водних ресурсів:

1) впровадження конкурсного підходу до реалізації ліцензій на спеціальне водокористування;

2) адекватне встановлення нормативів плати за збір води і скид забруднюючих речовин з урахуванням галузево-територіальних особливостей;

3) врахування водної ренти першого і другого роду при оренді водних об'єктів;

4) надання водокористувачам податкових, кредитних та інших пільг у разі впровадження ними маловідходних, безвідхідних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, здійснення відповідно до законодавства інших заходів, що зменшують негативний вплив на водні ресурси;

5) відшкодування у встановленому порядку збитків, заподіяних водним об'єктам у разі порушення вимог законодавства тощо [9].

Розробка, впровадження та забезпечення ефективного функціонування економічного механізму водокористування можливе за умови застосування притаманного йому інструментарію – форм і методів стимулювання раціонального водокористування (система фінансування, оподаткування та кредитування природоохоронних заходів, економічної відповідальності за вододеструктивне господарювання тощо. Вибір цих елементів ускладнюється специфікою водних ресурсів: їхнім багатоцільовим характером використання; динамічністю, що обумовлює нерівномірний їх розподіл в просторі і часі (посезонно); здатністю до самовідновлення і частковою, а деколи і катастрофічною її втратою.

Усі інструменти економічного механізму водокористування можна поділити на примусово-обмежувальні (платежі за понаднормоване використання водних ресурсів, платежі за скиди забруднюючих речовин, штрафи за екологічні порушення, екологічний податок, квоти на забруднення тощо) та стимулюючо-компенсаційні (виплати з екологічних фондів, система екологічних пільг, система пільгових кредитів, бюджетне фінансування інвестиційних водогосподарських проєктів, плата за екосистемні послуги, екологічне страхування, пільгове оподаткування), застосування яких має бути збалансованим.

Основою економічного механізму управління використанням водних ресурсів в Україні є платежі за використання водних ресурсів, екологічні платежі й економічні санкції за екологічні правопорушення.

У Законі України «Про питну воду та питне водопостачання» зазначається, що «За надання послуг з питного водопостачання споживач вносить плату за нормами і тарифами, що регулюються у встановленому законодавством порядку. Порядок справляння плати за надання послуг з питного водопостачання встановлюється законодавством. Тарифи на надання послуг з питного водопостачання розраховуються на підставі галузевих нормативів витрат і повинні повністю відшкодувати експлуатаційні витрати та забезпечувати надійну роботу об'єктів централізованого питного водопостачання і водовідведення» [2].

Економічно обґрунтовані тарифи на воду повинні бути диференційовані залежно від об'ємів споживання та якості води. Проте існує низка перешкод:

- недостатній контроль кількості спожитої води окремими суб'єктами;
- недосконала, а подекуди просто формальна чи відсутня система оцінки якості наданої води;
- застарілі нормативи якості води;
- необхідність доручення здійснення оцінки якості води і встановлення диференційованих тарифів на воду незалежними органами – спеціальними комісіями, а для економії бюджетних коштів на початковому етапі ці функції можуть виконувати науково-дослідні інститути (групи, комісії створені при них).

В основі економічних методів управління водокористуванням лежить рентний підхід. «Ефект, отриманий від використання водного ресурсу водокористувачами, є рентним доходом власника і на основі його права повинен бути йому повернений у вигляді рентного платежу (податку) за право користування даним об'єктом. У свою чергу, водогосподарські організації реалізовуватимуть воду як власну продукцію (товар) кінцевому споживачу (користувачу) за вартістю, що відображає їх затрати (з урахування прибутку) та ренту як вартість води у водному джерелі» [7, 249].

Плата за скид забруднень у водні об'єкти або величина штрафів за порушення природоохоронного законодавства повинна визначатись на основі величини екологічної шкоди, завданої довкіллю, врахування якості води і здатності до самовідтворення на різних ділянках водного об'єкта, категорії водного об'єкта, дефіцитності водних ресурсів на даній території.

Очевидно, що дотримання екологічних норм водокористування в Україні далеке від досконалості, але все ж таки в останні роки ситуація дещо покращується, адже попри те, що екологічні платежі підприємств, організацій, установ за забруднення навколишнього природного середовища і порушення природоохоронного законодавства з 2007 р. по 2010 р. в цілому зросли на 53,9%, екологічні платежі за скиди забруднюючих речовин у водойми підвищились на 24,9%, що приблизно у 2 рази менше. Крім того, частка екологічних платежів за скиди забруднюючих речовин у водойми у загальному їхньому обсязі за аналізований період знизилася на 1,5 пункта (рис. 1).

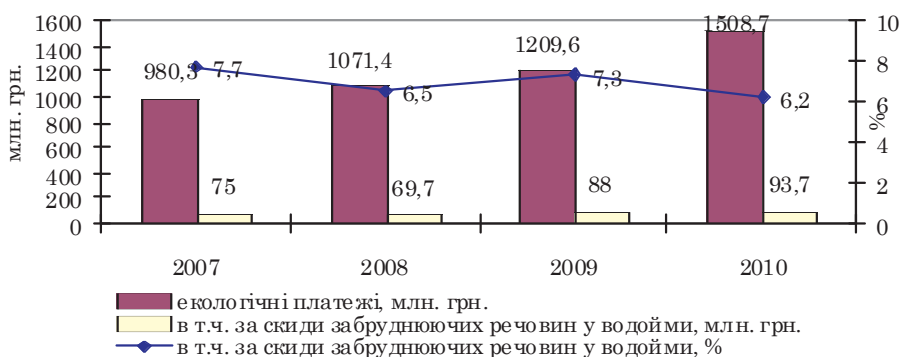

Рис. 1. Екологічні платежі за скиди забруднюючих речовин у водойми, 2007–2010 рр., побудовано на основі [3]

У більшості європейських країн кошти від сплачених зборів і штрафів нагромаджуються в спецфондах і витрачаються лише на відшкодування збитків, фінансування наукових досліджень і розробок природоохоронного призначення, підготовку й реалізацію екологічних програм. Така практика характерна, зокрема, для Нідерландів, Німеччини, Франції та Польщі.

Удосконалення потребує існуюча система оподаткування, яка полягає в необхідності послідовного підвищення ролі плати за використання води, введення податків акцизного типу на продукцію, використання якої пов'язане з нанесенням шкоди водно-ресурсному потенціалу. Одночасно доцільно розширити податкові пільги підприємств і організацій, які освоюють високоефективні технології, замкнуті й безвідходні системи водокористування [11, 28].

Екологічний податок запроваджується замість збирання за забруднення навколишнього природного середовища, сплата якого з 1 січня 2011 р. призначається [8, 94]. У 2011 р. в Україні основними платниками екологічного податку були підприємства з виробництва та розподілення електроенергії, газу та води (53,7%), переробної промисловості (25,7%), добувної промисловості (11,5%).

До стимулюючо-компенсаційних інструментів економічного механізму водокористування відносять серед інших пільгове оподаткування. Відповідно до нового Податкового кодексу України [1], передбачено понижувальний коефіцієнт 0,8 для підприємств, які переходять на прогресивні екологобезпечні мало- та безвідходні ресурсо- й енергозберігаючі технології. Також у зазначеному нормативному акті передбачено застосування коефіцієнта 1,2 для підприємств, що вчасно не здійснюють заходи природоохоронного характеру (скорочення викидів, скидів забруднюючих речовин, розміщення відходів), а за подальшого порушення коефіцієнт щорічно зростатиме на 20%.

Серед різноманітних інструментів економічного механізму у США особливе місце займають державні субсидії (прямі та непрямі). В Австрії виплачується інвестиційна премія за капітальні вкладення природоохоронного спрямування.

Джерелом додаткових доходів підприємств і стимулом до екологобезпечної діяльності є квоти й торгівля ними. Завдяки цьому підприємство має право вибору: перейти на екологобезпечні технології й устаткування чи викупити право на понаднормативне забруднення довкілля в іншого підприємства. При цьому сума витрат на охорону навколишнього середовища зменшується, а загальний об'єм забруднень залишається сталим.

Причиною неефективного функціонування економічного механізму водокористування є нагромадження фінансових ресурсів переважно у владних структурах. У результаті це не дає змоги використовувати отримані кошти на заходи природоохоронного призначення, капіталовкладення у водне господарство, впровадження високоефективних екологобезпечних технологій. Останнім часом співвідношення надходжень до бюджету за використання водних ресурсів і витратами на водоохоронні заходи становить 13:1.

Основну частку витрат на природоохоронні заходи несуть підприємства й організації за рахунок власних коштів (в середньому 89,6% за 2009–2011 рр.), а кошти з державного та місцевих бюджетів виділяються незначні (4,0 та 3,0%

відповідно). За аналізований період виплати з усіх зазначених джерел фінансування природоохоронної діяльності скоротились, проте підприємства й організації, які не отримують підтримки з боку держави і не в змозі нести досить значні фінансові витрати, намагаються знаходити інші джерела фінансування, які за аналізований період зросли на 7,5% (рис. 2).

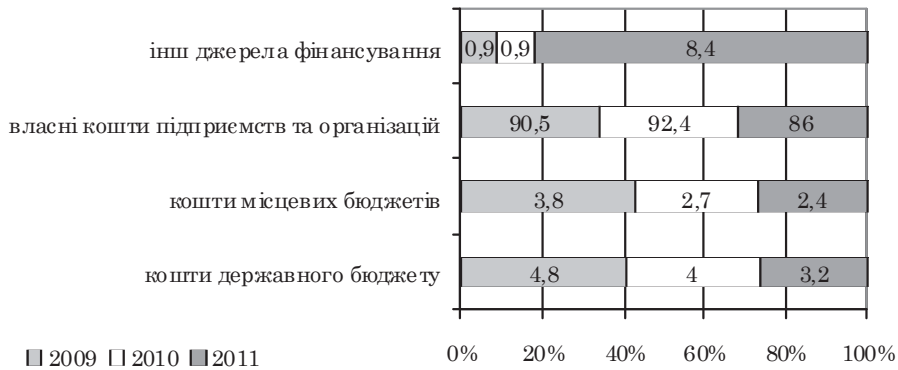

Рис. 2. Структура джерела фінансування природоохоронних заходів, %, побудовано на основі [4]

Зменшуються і витрати за окремими напрямками природоохоронної діяльності (рис. 3). Попри те, що в Україні за період 2007–2011 рр. витрати на охорону навколишнього природного середовища зросли майже у два рази, в структурі витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів частка коштів, затрачених на очищення зворотних вод, знизилась на 7,3 пункти (з 40,3% до 33,0%), а витрат на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод – на 0,3 пункти (з 6,4% до 6,1%).

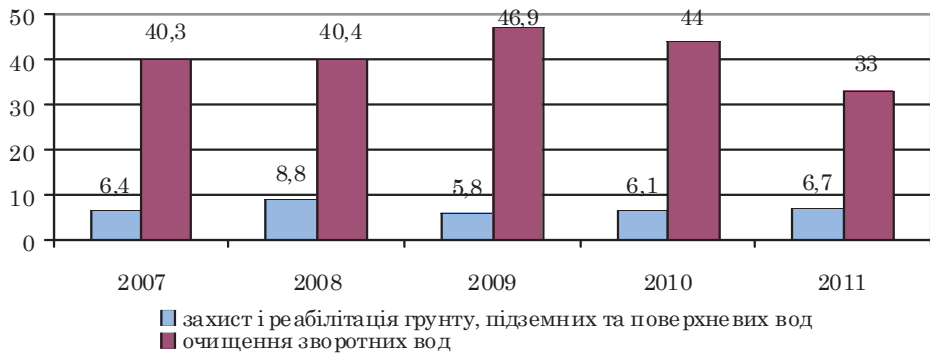

Рис. 3. Частка витрат на відтворення й охорону водних ресурсів у структурі витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів, %, побудовано на основі [4]

Ефективне функціонування економічного механізму використання водних ресурсів можливе лише за умови здійснення таких заходів:

- вдосконалення існуючих і розробка нових фінансово-економічних інструментів водокористування;

- посилення ролі стимулюючо-компенсаційних інструментів економічного механізму водокористування;
- цільова й територіальна спрямованість коштів, отриманих за порушення правил водокористування, на реалізацію програм з відтворення водних ресурсів, запобігання негативного впливу на них, запровадження водозберігаючих і екологічнобезпечних технологій;
- формування внутрішнього ринку квот на забруднення та понадлімітне використання водних ресурсів.

Висновки. Таким чином, окреслені напрями удосконалення існуючого економічного механізму водокористування повинні забезпечити підвищення його ефективності й стимулювати суспільство до екологічно безпечного водота природокористування, що сприятиме самовідтворенню водних ресурсів і довкілля, підвищенню безпеки та якості життя громадян, збереженню здоров'я нації, а загалом, і життя на планеті Земля.

Також Україні слід активно переймати передовий світовий досвід управління водокористуванням за допомогою економічних важелів, які будуть корисними при розробці моделі розвитку національної економіки.

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 №2755-VI // zakon.rada.gov.ua.
2. Про питну воду та питне водопостачання: Закон України від 10.01.2002 №2918-III // zakon.rada.gov.ua.
3. Довкілля України у 2010 році: Аналітична доповідь // www.ukrstat.gov.ua.
4. Довкілля України: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 185 с.
5. *Дубас Р.Г.* Економіка природокористування: Навч. посібник. – К.: МП Леся, 2007. – 448 с.
6. Екологія: Підручник / С.І. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – 371 с.
7. *Левковська Л.В., Рижова К.І., Ковшун Н.Е.* Формування фінансового механізму раціонального водокористування // Вісник Нац. ун-ту водного госп-ва та природокор-ня.– 2012.– Вип. 3. – С. 244–250.
8. *Мандрик В.О., Новак У.П.* Новий екологічний податок в Україні: стан і напрями удосконалення // Науковий вісник НЛТУ України.– 2011.– Вип. 21.9. – С. 93–99.
9. *Маценко О.М., Долгодуш А.І.* Економіко-екологічні підходи до раціоналізації водокористування // essuir.sumdu.edu.ua.
10. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: Підручник / За заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника та к.е.н, проф. М.К. Шапочки. – Суми: Університетська книга, 2005. – 759 с.
11. *Рубель О.Е.* Економіко-інституціональний аналіз потенціала впровадження механізмів плати за екосистемні послуги в українському Придніпров'ї // Економічні інновації.– 2012.– Вип. 47. – С. 274–287.
12. *Яцик А.В.* Водний фактор у збалансованому екобезпечному розвитку України. – К.: Полімед, 2007. – 71 с.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2013.